

**«ԿՈՎԿԱՍԻ ՀԱՅՈՑ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ»
ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ՄԱՍՆԱՃՅՈՒՂԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ
1884-1899թթ.**

XIXդ. հայ բարեգործական-մշակութային ընկերությունների մեծ մասը ազգի ինքնաճանաչման մակարդակի բարձրացման և օտարի դեմ նրա պայքարի կազմակերպման խնդիրն էր լուծում: Այդպիսին էր նաև «Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերությունը», որի գործունեությունը հայ պատմագիտության մեջ, մեր կարծիքով, դեռևս բավարար չափով լուսաբանված չէ:

Ընկերությունը հիմնադրվել է 1881թ. Թիֆլիսում բժիշկ Բ. Նավասարդյանի կողմից: Նրա կազմակերպման աշխատանքներին մասնակցություն են ունեցել Գ. Մունդուկյանը, Ա. Բաբայանը, Ա. Եզեկյանը, Ս. Արծրունին, Ա. Մանթաշյանը և այլք: Պաշտոնական ձևակերպմամբ ընկերության նպատակն էր «...նպաստել լուսաորոշեան տարածմանը Հայերի մեջ Կովկասում և Անդրկովկասում և օգնել նոցա նիւթակահապէս»:¹ Շուտով ընկերությունն իր ներկայացուցչություններն է բացում Շուշիում, Երևանում, Ախալցխայում, Ալեքսանդրապոլում և այլ քաղաքներում: Սույն հրապարակմամբ ժամանակի մամուլի և արխիվային նյութերի հիման վրա մենք փորձում ենք լուսաբանել ընկերության Ալեքսանդրապոլի մասնաճյուղի գործունեությունը:

«Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերության» Ալեքսանդրապոլի մասնաճյուղը թեև հիմնադրվեց 1884թ., բայց իրականում սկսեց գործել 1890 թվականից: Այդ ընթացքում եղան և՛ ոգևորության պահեր, և՛ ամլության տարիներ՝ պայմանավորված ընկերության կենտրոնական խորհրդից եկող տարաբնույթ ազդակներով, ժամանակի հայ հասարակական-քաղաքական կյանքում կատարվող փոփոխություններով, նաև՝ տեղական վարչության նախագահների ձեռնբերության կամ նվազ ակտիվության գործոնով:

1884թ. փետրվարի 27-ին ալեքսանդրապոլցի մտավորականներ Հ. Բաբայանցի, օր. Կ. Քյանդարյանցի, տ. Հ. Հովհանջանյանցի, Ս. Վեհապետյանցի, Ա. Մխիթարյանցի, Հ. Տեր-Մարգարյանցի, տ. Ս. Ջալալյանի, Հ. Բարսամյանի, Ա. Կրիստյանցի, օր. Վ. Միրզայանցի, Ն. Կարապետյանցի, Կ. Տեր-Դավթյանի, Ն. Տիգրանյանի և Գ. Բունիաթյանի հորդորով Արդուսյան դպրոցի տեսուչ Կարապետ Ջալալյանը դիմում է «Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերության» խորհրդի նախագահ Ա. Անանյանին՝ Ալեքսանդրապոլում ընկերության տեղական վարչություն հիմնելու խնդրանքով:² Ընկերության կենտրոնական խորհուրդը դիմումը քննարկում է 1884թ. մարտի 2-ի նիստում և բավարարում ալեքսանդրապոլցիների ցանկությունը՝ այդ մասին մարտի 5-ի գրությամբ տեղյակ պահելով Կ. Ջալալյանին: 1884թ. ընթացքում «Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերության» հիմնադիր նախագահ Բ. Նավասարդյանը և Կ. Ջալալյանը մի քանի անգամ դիմում են Ալեքսանդրապոլի գավառապետին և ոստիկանության կառավարչին՝ ընկերության տեղական վարչություն բացելու թույլտվություն ստանալու, այսինքն՝ կատարված իրողությունն արձանագրելու խնդրանքով, սակայն նրանց ջանքերն ապարդյուն են անցնում:

¹ Երեսնամեակ Հայոց բարեգործական ընկերության Կովկասում 1881-1911, Կազմեց Լ.Ե. Թ., 1911, էջ 40:

² Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆոնդ 28, ցուցակ 1, գործ 899, թերթ 1-2:

«Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերության» Ալեքսանդրապոլի մասնաճյուղի վերակազմակերպման գործընթացի սկիզբը 1890թ. հուլիսի 22-ին Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցուն առընթեր դպրոցի դահլիճում հրավիրված ժողովը եղավ, որը նախագահում էր Ալեքսանդրապոլի հոգևոր վիճակի փոխանորդ Գարեգին վրդ. Սաթունյանը: Ներկայներն իրենց աջակցությունն են հայտնում նախագահին, որն իր ելույթում նշում է «Բարեգործականի» գործուն մասնաճյուղ ունենալու անհրաժեշտության մասին:³ Իսկույն անդամագրվում են 32-35 հոգի: Մասնաճյուղի անդամները, որոնց քանակը տարբեր տարիներին տատանվել է 20-ից 140-ի սահմաններում, հիմնականում ուսուցիչ-ուսուցչուհիներ էին, առևտրականներ, մտավորականներ, հայ ազատագրական շարժման գործիչներ: «Բարեգործականի» տեղական վարչության նյութական միջոցները զոյանալու էին անդամավճարներից, նվիրատվություններից և բարեգործական մշակութային միջոցառումներից (թատերական և համերգային ներկայացումներ, պարահանդեսներ) ստացվող հասույթներից:

1890թ. օգոստոսի 19-ին հրավիրվում է երկրորդ ժողովը, որը կրկին նախագահում էր Գ. Սաթունյանը: Ժողովն ընտրում է ընկերության տեղական վարչության անդամներին և նրանց փոխանորդներին: Գործադիր անդամների թիվը կարճ ժամանակում հասել էր արդեն 94-ի: Որոշվում է 71 անձանց ստորագրությամբ խնդրագիր ուղարկել ընկերության կենտրոնական խորհուրդ՝ տեղական մասնաճյուղ բացելու թույլտվությունը վերահաստատելու ակնկալիքով: Այս իրողությունը լայն արձագանք է գտնում Թիֆլիսի «Մշակ» և «Նոր Դար» թերթերում:

Ինչպես ցույց է տալիս ընկերության Ալեքսանդրապոլի մասնաճյուղի շուրջ 15 տարիների կենսագրությունը՝ ընկերության տեղական վարչության գործունեության հիմնական ուղղությունները եղան՝ անբերրիության հետևանքների վերացումը Ալեքսանդրապոլի գավառում և սովի կանխումը, արդուլիամիդյան կոտորածներից փրկված արևմտահայերի օբևանի և ապրուստի ապահովումը, չունևոր աշակերտների ուսման վճարների հատուցումն ու նրանց կրթության կազմակերպումը, գրադարան-ընթերցարանի հիմնումն Ալեքսանդրապոլում,⁴ աղքատախնամությունը և այլն: Ընկերության տեղական վարչությանը, թեև դժվարությամբ, սակայն հաջողվեց իրականացնել նաև բավականին խոշոր կրթական մի ծրագիր, այն է՝ Ալեքսանդրապոլում կար ու ձևի դպրոցի հիմնադրումը:

1890թ. հոկտեմբերի 19-ին կենտրոնական խորհուրդը շնորհակալություն է հայտնում Գ. Սաթունյանին նախաձեռնության համար և գործելու թույլտվություն տալիս:⁵ Մինչև տարվա վերջ մասնաճյուղի գործադիր անդամների թիվը կտրուկ աճում է՝ հասնելով 133-ի: Նրանց մուծած անդամավճարներից 670 ռուբլի գումար է գոյանում: Ընկերության տեղական վարչությունը որոշում է այդ գումարը բաշխել հետևյալ կերպ. «...400 ռուբլի մատենադարան-ընթերցարանի բացման համար ծախսել, 100 ռուբլի՝ տաս հոգի աղքատ մանուկներին ուսում տալու հայոց դպրոցներում, 50 ռուբլի վարչութեան ծախս է, և 50 ռուբլի պիտի յատկացվի մի բժշկին, որպէս զի նա պարտաւորվի ձրիապէս բժշկելու քաղաքիս աղքատ դասակարգի հիւանդներին...»:⁶ Մնացած 70 ռուբլին վարչությունը պետք է շահեցներ:

1891թ. ընկերության տեղական վարչությունը մատնվում է անգործության: Ընդհանուր ժողովի նախագահ Գ. Սաթունյանը փորձում է հրաժարվել իր պաշտոնից՝ պատճառ բերելով Ալեքսանդրապոլից իր հաճախակի բացակայության հանգամանքը,

³ ՀԱԱ, ֆ. 28, ց. 1, գ. 899, թ. 14:

⁴ Այս հարցին մենք կանդրադառնանք առանձին հոդվածով:

⁵ Նույն տեղում, թ. 20:

⁶ Ալեքսանդրապոլից, «Մշակ», Թ., 1891, №1, էջ 3:

ասկայն, 1891թ. հոկտեմբերի 27-ին կայացած ընդհանուր ժողովը միաձայն որոշում է խնդրել նրան շարունակել պաշտոնավարումը նաև առաջիկա տարում:⁷

«Բարեգործականի» Ալեքսանդրասպուլի մասնաճյուղը լիարյուն չաշխատեց նաև 1892-1893թթ.: Նրա գործադիր անդամների թիվը պակասեց մինչև 42-ը: Մասնաճյուղը էական քայլեր չձեռնարկեց այդ ժամանակահատվածում Ալեքսանդրասպուլի գավառում բռնկված ժանտախտի համաճարակի տարածումը մեղմելու ուղղությամբ և սահմանափակվեց կենտրոնական խորհրդից ստացված հիգիենիկ-ախտահանիչ միջոցներն ու դեղորայքը գործադրելով:⁸ 1892թ. վերջին մասնաճյուղի ընդհանուր ժողովը ժանտախտից տուժած ընտանիքներին օգնելու նպատակով տեղական վարչությանը 90 ռուբլի հատկացրեց:⁹ Մասնաճյուղի այս անհետևողականությունը, հավանաբար, արդյունք էր այն իրողության, որ ժանտախտի համաճարակը մեղմելու նպատակով Ալեքսանդրասպուլում մի քանի ուսուցիչների և երիտասարդների նախաձեռնությամբ բացվել էր երկու անվճար թեյարան, ստեղծվել էր աղքատ հիվանդներին օգնող հանձնախումբ, հարցին մեծ ուշադրություն էր դարձնում նաև տեղական իշխանությունը:

1893 թ. ընկերության տեղական վարչությունը նյութապես օգնում է Ալեքսանդրասպուլի եկեղեցական-ծխական դպրոցներում սովորող հինգ աշակերտների (100 ռուբլի) և Հոռոմ գյուղի դպրոցի հոգաբարձությանը (50 ռուբլի): 1893թ. վերջին, երբ վարչության նախագահ է ընտրվում իրավաբան Մ. Պապաջանյանը, որը բավական գործույթայն մի անձնավորություն էր, ընկերության Ալեքսանդրասպուլի մասնաճյուղի գործունեությունը նկատելիորեն աշխուժացավ:

1892-1893թթ. Անդրկովկասի մի քանի շրջանների, այդ թվում՝ Երևանի նահանգի համար անբերրիության տարիներ էին:¹⁰ Չորային եղանակի և գյուղատնտեսական ապրանքների բարձր գների պատճառով նահանգի հազարավոր քաղաքային ու գյուղացիական տնտեսություններ հայտնվել էին անելանելի դրության մեջ: Բնական աղետը պատուհասել էր նաև Ալեքսանդրասպուլի գավառը:¹¹ Նոր տարվա՝ 1894թ. սկզբում «Բարեգործականի» Ալեքսանդրասպուլի տեղական վարչությունը որոշում է փող և ալյուր բաժանել քաղաքի աղքատներին և այդ նպատակով կազմում է երեք հոգանոց հանձնաժողով, որի անդամները շրջում են քաղաքում՝ բաժանելով օգնությունը քաղաքի ծայրամասերում բնակվող մոտ 250 առավել աղքատ ընտանիքներին:¹²

Ավելի մեծ օգնություն ցույց տալու դիտավորությամբ տեղական վարչության անդամներից մեկին՝ Մարգիտ Սահակյանի առաջարկով հունվարի 24-ին փորձնական բացվում է «ձրի-էժանագին ճաշարան»: Այն կարճ ժամանակի ընթացքում հասցնում է շահել հասարակության համակրանքը: Քաղաքի բնակիչներն օգնում էին մթերքով, փայտով, կահույքով և դրամով:¹³ Այս մասին նախաձեռնող խմբի անդամներից Ս. Սահակյանը զեկուցում է տեղական վարչության փետրվարի 3-ի ընդհանուր ժողովում: Ի դեպ, այդ շրջանում Ալեքսանդրասպուլի մասնաճյուղի գործադիր անդամների թիվը կրկին աճել էր՝ հասելով 90-ի:

⁷ ՀԱԱ, ֆ. 28, ց. 1, գ. 899, թ. 28:

⁸ Տեղեկագիր Հայոց բարեգործական ընկերության Կովկասում 1892, Թ., 1893, էջ 25:

⁹ Ալեքսանդրասպուլից, «Նոր-Ղար», 1892, Թ., №173, էջ 2:

¹⁰ С.З-въ, Неурожай и помощь, «Новое обозрение», 1893, Т., N3399, с.1-2.

¹¹ Я.Х-нъ, Александрополь, «Новое обозрение», 1893, N3434, с.3. С.З-въ, Состояніе урожая въ эриванской губ., «Кавказское сельское хозяйство», 1893, Т., N3, с.42.

¹² Ալ., Նամակ Ալեքսանդրասպուլից, «Մշակ», 1894, №7, էջ2:

¹³ Ե. Ալ., Նամակ Ալեքսանդրասպուլից, «Մշակ», 1894, №17, էջ 2: Թովմ., Ալեքսանդրասպուլ, «Նոր-Ղար», 1894, №31, էջ 3: Ե.Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան, «Մուրճ»-ի ֆոնդ, վավերագիր 101-5, թերթ 5:

Ճաշարանի գործունեությունն ամուր հիմքերի վրա է դրվում: Փետրվարի 6-ին Ալեքսանդրապոլի գավառապետի, Երևանի և Ալեքսանդրապոլի հոգևոր վիճակների փոխանորդների, տեղական վարչության նախագահի և այլոց ներկայությամբ «ճրի-էժանագին ճաշարանը» բացվում է պաշտոնապես:¹⁴ Ելույթ ունեցողները միակամ նշում են, որ հասարակության անդամներից յուրաքանչյուրն իր չափով պետք է մասնակցի այդ բարեգործական նախաձեռնությանը:¹⁵ Ճաշարանի աշխատողներն ուսուցիչ-ուսուցչուհիներ էին, մանկահասակ աղջիկներ և երիտասարդ մտավորականներ: Ճաշարանի գործունեության ընթացքում (հունվարի 24-ապրիլի 22) այնտեղ անվճար ուտելիք (հաց, «քարթոլով քիրիթ» և այլն) էր ստացել 8689 ընտանիք կամ 48262 հոգի: Նրա կարիքների համար ծախսվել էր 1584 ռուբլի:¹⁶

Ընկերության տեղական վարչությունը նախաձեռնում է նաև Ալեքսանդրապոլի գավառի գյուղացիներին սերմացու հացահատիկ բաժանելու գործը: 1894թ. մարտի 28-ին վարչությունը դիմում է կենտրոնական խորհրդին, որպեսզի նա թույլատրի այդ նպատակով օգտագործել իր մոտ եղած դրամական միջոցները, և 1000 ռուբլի բարձր տոկոսով փոխառություն է խնդրում:¹⁷ Կենտրոնական խորհուրդն անկարող է գտնվում բավարարելու վերջին պահանջը: Կազմվում է մասնագիտական հանձնաժողով, որը շրջում է գավառի մի քանի գյուղերում և արձանագրում, որ գյուղերն իսկապես թշվառության մեջ են, գյուղացիները չունեն հաց, սերմացու, ծանրաբեռնված են բարձր տոկոսով վերցրած պարտքերով, շատերը չունեն ամասուն, առկա են մուրացկանության դեպքեր:¹⁸

1894թ. ապրիլի 6-ից մինչև 21-ն ընկած ժամանակահատվածում՝ զարմանալիմ հողագործական աշխատանքների եռուն շրջանում, վերոհիշյալ հանձնաժողովի կողմից փոխարինաբար 1989 ռուբլու սերմացու բաժանվեց 23 գյուղերի աղքատ ընտանիքներին:¹⁹ Նշենք, որ շահառու գյուղերի թիվը մայիսի սկզբներին հասավ 42-ի, իսկ գումարը, որով գնվել էր սերմացուն՝ 3112 ռուբլու:²⁰ Տեղական վարչությունը նախատեսում է հիմնել հացահատիկի շտեմարան, բայց գործը զուլիս չի գալիս, քանի որ բաժանված սերմացուն գյուղացիները չեն կարողանում լրիվ փոխհատուցել:

Մի նկատառում. և՛ ճաշարանի պահպանման, և՛ գյուղացիներին սերմացուի տրամադրման ծախսերը «Բարեգործականի» Ալեքսանդրապոլի տեղական վարչությունը միայնակ չէր հոգում: Նա այդ նպատակով կենտրոնական խորհրդից ստացել էր 1400 ռուբլի, «Մշակ» թերթի խմբագրությունից՝ 768 ռուբլի, Ամենայն հայոց կաթողիկոսից՝ 500 ռուբլի, Ալեքսանդրապոլցիներ Խաչատուր Ղասաբյանից՝ 15 ռուբլի, Հարություն Վարդպատրիկյանից՝ 200 ռուբլի, Բաղդասար Դրամբյանի կտակարար Գրիգոր Դրամբյանից՝ 300 ռուբլի, Գրիգոր Ռափայեյանից՝ 300 ռուբլի և արմավիրցի Ալեքսանդր Տարասովից՝ 100 ռուբլի, իսկ Թիֆլիսից Գևորգ Հակոբյանը և Գրիգոր Բալանդուրյանը 100 ռուբլի արժողությամբ ցորեն և այլուր էին ուղարկել:

Վարչությանը նյութապես աջակցում են նաև տեղի դերասանները, որոնք 1894 թ. մարտի 20-ին Ալեքսանդրապոլի ակումբի դահլիճում կազմակերպում են գրական-

¹⁴ Ե.Ալ., Նամակ Ալեքսանդրապոլից, «Մշակ», 1894, №17, էջ 2: Թուփ., Ալեքսանդրապոլ, «Նոր-Դար», 1894, №31, էջ 3:

¹⁵ Նույնը:

¹⁶ Յ.Խաչվանքեան, Նամակ խմբագրությունից, «Մշակ», 1894, №84, էջ3:

¹⁷ ՀԱԱ, ֆ.28, ց.1, գ.899, թ.43:

¹⁸ Նույն տեղում, թ.48:

¹⁹ «Մշակ», 1894, №48, էջ3:

²⁰ ՀԱԱ, ֆ.28, ց.1, գ.899, թ. 52: Հմմտ. Երեսնամեակ Հայոց բարեգործական ընկերության Կովկասում 1881-1911, էջ 201:

երաժշտական երեկո և հոգուտ ճաշարանի բեմադրում «Վայ իմ կորած 50 ոսկի» և «Մադոյի կտակը» կատակերգությունները:²¹

1894թ. օգոստոս-սեպտեմբեր ամիսների ընթացքում ընկերության տեղական վարչությունն օգնում է Թիֆլիսի Միխայլովյան դպրոցի աշակերտ Գևորգ Մնացականյանին, Ներսիսյան դպրոցի աշակերտներ Գարեգին Վանեցյանցին և Սենեքերիմ Շահազիզյանցին, որպեսզի նրանք կենտրոնական խորհրդից ամսական դրամական նպաստ ստանան իրենց ուսումը շարունակելու համար:²² Որոշ ժամանակ անց վարչությունը, կարևորելով «կար ու ձևի» արհեստի տարածումն Ալեքսանդրապոլում, փորձում է հինգ աղքատ օրիորդների տալ ուսման: Սակայն դա տեղում կազմակերպել չի հաջողվում, իսկ կենտրոնական խորհուրդն էլ չի ընդառաջում վարչության խնդրանքին, որ գոնե երեք օրիորդ գնար Թիֆլիս ու «Հայուհյաց բարեգործական ընկերության» կար ու ձևի դպրոցում սովորեր այդ մասնագիտությունը:²³

1895թ. ընկերության տեղական վարչության աշխատանքը գործնականում չէրևաց: 1896թ. մարտի 28-ին ալեքսանդրապոլցի մեծահարուստ Գրիգոր Դրամբյանը 500 ռուբլի է նվիրում վարչությանը: Այն ի պահ է տրվում կենտրոնական խորհրդին որպես անձեռնմխելի գումար,²⁴ որի տոկոսներով 1896-1898 թվականներին տեղական վարչությունն օգնություն է ցուցաբերում դպիր Սարգիս Միքայելյանին, Թիֆլիսի արհեստավորական և Նիկոլակսկի դպրոցների ալեքսանդրապոլցի աշակերտներ Սարգիս Քեալաշյանին և Սկրտիչ Լոռեցյանին:²⁵ Նույն թվականի մայիսին վարչությունը 1200 ռուբլի է բաժանում Ալեքսանդրապոլի գավառի աղքատ գյուղացիներին:²⁶

1896թ. վերջին մասնաճյուղն ուներ մոտ 80 գործադիր անդամ: Ալեքսանդրապոլի քաղաքապետ, տեղական վարչության նախագահ Գ. Տեր-Պետրոսյանի ջանքերով 1897թ. սկզբին նրանց թիվն ավելացավ ևս 40-50-ով:²⁷

Կովկասի «Բարեգործականն» իր մասնաճյուղերով որոշակի օգնություն է ցուցաբերել նաև արդուլիամիդյան կոտորածներից փախած արևմտահայերին: Ալեքսանդրապոլի գավառում նրանք երևացել էին դեռևս 1894թ. գարնանը: Անբերրիության հետևանքները հաղթահարող գյուղական բնակչությունը, որը դժվարությամբ էր իր օրական ապրուստն ապահովում, գրկաբաց է ընդունում աղետյալ հայրենակիցներին: Ալեքսանդրապոլում նրանք ժամանակավոր ապաստանել էին Սր Աստվածածին եկեղեցու գավթում:²⁸ Թշվառ գաղթականների վիճակը ծանրացավ հատկապես 1894թ. աշման և ձմռան ամիսներին: Եթե 1895թ. տեղական վարչությունը շոշափելի գործ չի կատարում նրանց վիճակը բարելավելու համար, ապա 1896թ. վերջին և հատկապես 1897թ. սկզբին աշխատանքներն ակտիվանում են: Այդ 25-40 գաղթական ընտանիքների մեծ մասը գյուղերից էր, որևէ արհեստի չէր տիրապետում: Նրանց հնարավորինս օգնելու նպատակով «Բարեգործականի» Ալեքսանդրապոլի մասնաճյուղը կազմակերպում է մի քանի միջոցառումներ: Դրանցից մեկը 1897թ. հունվարի 11-ին քաղաքային ակումբի դահլիճում հայ և ռուս կանանց ուժերով կազմակերպված ասիական և եվրոպական ուտելիքների վաճառքն էր, որից գոյանում է 600 ռուբլի գումար: Ակումբի

²¹ Ալեքսանդրապոլից, «Մշակ», 1894, №37, էջ3:

²² ՀԱՍ, ֆ.28, ց.1, գ.899, թ.54, 56:

²³ Նույն տեղում, թ.61-62:

²⁴ Նույն տեղում, թ.69:

²⁵ ՀԱՍ, ֆ.28, ց.1, գ.899, թ.70: Նույնը, գ.291, թ.3-4, 14-15:

²⁶ «Մշակ», 1896, №54, էջ 4: «Տարագ», 1896, Թ., №19, էջ 306:

²⁷ Գիւմրեցի, Նմուշներ Ալեքսանդրապոլի կեանքից, «Տարագ», 1897, №10, էջ171-172:

²⁸ Անդրանիկ, Աղեքսանդրապոլ, «Արձագանք», 1894, №117, էջ 3: Ալեքսանդրապոլից, «Մշակ», 1895, №11, էջ 4:

խորհրդի նախաձեռնությամբ կազմվում է նաև հայ-ռուսական մի հանձնախումբ, որը շրջում է քաղաքի տներում և հանգանակում ևս 1400 ռուբլի: Հավաքված դրամից 1000 ռուբլին հատկացվում է գաղթականների կարիքների համար:²⁹ Վարչությունն այս և իր ունեցած դրամական այլ միջոցներից նաև մեկ շնչի հաշվով 2 ռուբլի է բաժանում քաղաքաբնակ գաղթականներին: Շուտով տեղական վարչությունն Ալեքսանդրապոլում տեղակայված Բաքվի և Կաբարդինյան գնդերից, ինչպես նաև Աստրախանից հաց և հագուստ է ստանում գաղթականների համար:³⁰

Փետրվարի 18-ին Սբ Վարդանանց տոնի կապակցությամբ քաղաքային ակումբի դահլիճում կազմակերպվում է պարահանդես, որի 800 ռուբլի եկամտուտի գերակշռող մասը տեղական վարչությունն ուղղորդում է քաղաքաբնակ գաղթականների հրատապ խնդիրների լուծմանը:³¹ Ուշադրությունից չեն վրիպում նաև Ալեքսանդրապոլի գավառի գյուղերում բնակվող գաղթական ընտանիքները, որոնց վարչությունը հաց և օգտագործված շորեր է բաժին հանում:

Ընկերության տեղական վարչության 1897 - 1899թթ. գործունեության մասին կցկտուր տեղեկություններ են պահպանվել:

1890-ական թթ. երկրորդ կեսը հայ կրթամշակութային կյանքի համար ծանր ժամանակաշրջան էր: Ցարական իշխանությունները հալածանքի քաղաքականություն էին վարում հայկական դպրոցների և բարեգործական ընկերությունների նկատմամբ: Դրա արդյունքում սուժեց նաև «Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերությունն» իր մասնաճյուղերով: 1898թ. նրա Ալեքսանդրապոլի մասնաճյուղում մնացել էր 83 անդամ, իսկ 1899թ. մարտի 10-ի դրությամբ՝ ընդամենը 47-ը:³²

Երկարատև նախապատրաստական աշխատանքներից հետո ընկերության տեղական վարչությանը հաջողվեց 1899թ. մարտի 14-ին Ալեքսանդրապոլում հանդիսավոր կերպով բացել կարուճկի դպրոց, որի 14 կետից բաղկացած կանոնադրություն-ծրագիրը դպրոցի նպատակն էր հռչակում «կար ու ձև և ամեն տեսակ ձեռագործ» սովորեցնելը:³³ Ուսումնական հաստատություն կարող էին հաճախել հասարակության բոլոր խավերի գրագետ և 14 -ից բարձր տարիք ունեցող աղջիկները (բացման պահին դպրոցն ուներ 42 աշակերտ): Ուսումնառությունը տևելու էր մեկ տարի: Չքավորները սովորելու էին անվճար, իսկ մյուսները՝ ամսական 3 ռուբլի վճարով: Կրթօջախը կատարելու էր նաև զանազան իրերի պատրաստման պատվերներ:³⁴ Այն երկու տարի ժամկետով ղեկավարելու էր Օ. Անդրեասյանը: Թե ինչքան տևեց այդ դպրոցի գործունեությունը, պարզ չէ, դրա մասին տեղեկություններ չգտնվեցին: Սակայն պարզ է մի բան, որ նրա գործունեությունը երկար չէր կարող տևել թեկուզև այն պատճառով, որ 1899-ի սեպտեմբերին, Ալեքսանդրապոլում դադարեց գործել «Բարեգործականի» մասնաճյուղը, որը կարուճկի դպրոցի ծախսերի ըստ էության միակ հոգացողն էր:

1899թ. հուլիսի 6-ին Ռուսաստանի ներքին գործերի նախարարը հաստատում է «Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերության» նոր կանոնադրությունը, որը նրան այլևս մասնաճյուղեր ունենալու հնարավորություն չէր ընձեռում: Նոր կանոնադրու-

²⁹ *Berberis L.*, Աղեքսանդրապոլ, «Արձագանք», 1897, №30, էջ 3:

³⁰ Տաճկահայ փախստականները, «Մուրճ», 1897, Թ., №2-3, էջ 396: **Շիրակացի**, Նամակ Ալեքսանդրապոլից, «Մշակ», 1897, №18, էջ 2: Ալեքսանդրապոլից, «Մշակ», 1897, №21, էջ 3: **Շիրակացի**, Նամակ Ալեքսանդրապոլից, «Մշակ», 1897, №22, էջ3:

³¹ **Պ.Մ.**, Նամակ Ալեքսանդրապոլից, «Մշակ», 1897, №23, էջ 2: Ալեքսանդրապոլից, «Մշակ», 1897, №31, էջ4:

³² **Բժ. Ն.Տէր-Սահակեանց**, Նամակ Ալեքսանդրապոլից, «Մշակ», 1899, №53, էջ1-2:

³³ **Պ.Մ.**, Նամակ Ալեքսանդրապոլից, «Մշակ», 1899, №52, էջ 2:

³⁴ Նույնը:

թյամբ՝ եղած մասնաճյուղերը ինքնուրույն գործելու իրավունք էին ստանում: Հիմնվելով վերջինիս վրա՝ Ալեքսանդրապոլի տեղական վարչությունը նոր կանոնադրության քննարկմանը նվիրված 1899թ. սեպտեմբերի 26-ի վերջին ընդհանուր ժողովում որոշեց շարունակել մասնաճյուղի գործունեությունը, արդեն որպես առանձին ընկերություն՝ հայցելով երկրամասի իշխանությունների թույլտվությունը:³⁵ Սակայն վերջիններս կտրականապես մերժեցին տեղական վարչության այս առաջարկը, և դա բնականաբար եղավ «Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերության» Ալեքսանդրապոլի մասնաճյուղի տասնհինգամյա կենսագործունեության ավարտը:

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АЛЕКСАНДРАПОЛЬСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ
“КАВКАЗСКОГО АРМЯНСКОГО БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОГО
ОБЩЕСТВА” В 1884-1899ГГ.

___ Резюме ___

___ Г. Айвазян ___

Александропольское отделение “Кавказского армянского благотворительного общества” открылось в 1884 году, но реально приступило к работе 19 октября 1890 года. Гуманитарные и культурно-просветительские цели, высокие идеалы общества сплотили вокруг отделения учителей, торговцев, городскую интеллигенцию и ремесленников.

Денежные средства отделения образовались от добровольных взносов членов и пожертвований широких слоев общества. Отделение выплачивало стипендию нуждающимся ученикам школы Александрополя и Тифлиса, оказывало медицинскую и экономическую помощь бедствующим слоям местных и западных армян. Открылась ремесленная школа.

После принятия нового устава, согласно которому полномочия “общества” сокращались, были закрыты все отделения, в том числе и Александропольское.

³⁵ Պ.Մ., Նամակ Ալեքսանդրապոլից, «Մշակ», 1899, № 182, էջ 2: